

Związek władzy i wsparcia społecznego z religią w tle. Idea ukrytych teorii i możliwości ich regulacji w obszarze pracy socjalnej

Jednym z zasadniczych celów pracy socjalnej jest udzielanie szeroko rozumianego wsparcia. Najogólniej o wsparciu mówi się wtedy, gdy osoba znajdującą się w sytuacji trudnej lub stresowej otrzymuje pomoc w postaci odpowiadającej któremuś z aspektów tej sytuacji¹. Nie zawsze jednak akt wsparcia jest spostrzegany przez biorcę jako pomoc. Poza tym pomoc nazbyt duża, zbyt często oferowana albo niedopasowana do właściwości sytuacji lub cech biorcy, sama może być źródłem stresu. Dzieje się tak wówczas, gdy na przykład obniża ona u biorcy poczucie kompetencji do samodzielności, burzy obraz własnej osoby, korzystny w mniemaniu biorcy, lub gdy wsparcie po prostu jest niechciane². Bycie adresatem wsparcia, ale także jego udzielanie, pociąga za sobą społeczne i psychologiczne konsekwencje. Można też wykazać istnienie różnic w zakresie czynników stawania się dawcą lub biorcą pomocy³. Dowodzą tego rezultaty obserwacji empirycznych, w świetle których u podstaw udzielania wsparcia, pomocy i opieki znajduje się niekiedy indywidualna

¹ H. Sęk, R. Cieślak, *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczna*, w: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, H. Sęk, R. Cieślak (red.), Warszawa 2005.

² Tamże; R. Cieślak, A. Eliasz, *Wsparcie społeczne a osobowość*, w: *Wsparcie społeczne*, dz. cyt.

³ A.C. McFarlane, *Związek między osobowością a zespołem stresu pourazowego*, w: *Osobowość a ekstremalny stres*, J. Strelau (red.), Gdańsk 2004.

potrzeba władzy⁴. Tym samym można się także spodziewać występowania aktów oporu, stanowiących jedną z zasadniczych reakcji w odpowiedzi na ekspresję władzy⁵.

Tło religijne nie jest tu bez znaczenia. To bowiem religijne obrzązki Boga i stosunku człowieka wobec bożego zwierzchnictwa można uznać za prototypiczne wzorce władzy, opieki i zależności, ale też buntu i oporu, stanowiących nieodderwalny aspekt zagadnienia władzy⁶. Religia może też dostarczać i podtrzymywać poczucie sensu sytuacji, w jakich człowiek się znajduje⁷, a tym samym odgrywać istotną rolę w procesie angażowania się w aktywność pomocową, włącznie z jej sformalizowaną postacią⁸. Warto w tym miejscu dodać, że społecznie utrwalone skojarzenia i oczekiwania, wykształcone stereotypy na temat cech dawców, biorców i okoliczności wsparcia determinują przebieg relacji oraz jej efekty. Geneza tych skojarzeń i oczekiwań jest osadzona głęboko w procesie rozwoju ludzkiej kultury, a zatem wiąże się także z problematyką religii.

W przypadku zagadnienia władzy, rozumianej jako specyficzna postać relacji społecznej lub sprawowanie kontroli nad zasobami⁹, odzwierciedla się to choćby w teorii dystansu władzy oraz teorii podstaw władzy. Również teorie ucieleśnionego poznania skupione na zagadnieniach związków ciała i emocji w procesie poznania

⁴ I.H. Frieze, B.S. Boneva, *Motywacja do sprawowania władzy a motywacja do pomagania innym*, w: *Władza. Pokusy i zagrożenia*, A.Y. Lee-Chai, J.A. Bargh (red.), Gdańsk 2009.

⁵ M. Foucault, *Historia seksualności*, Warszawa 2000.

⁶ Por. tamże; B.H. Raven, K. Lewin, *Address: Influence, Power, Religion, and the Mechanisms of Social Control*, „Journal of Social Issues”, 55, 1 (1999).

⁷ R.P. Bartczuk, M. Jarosz, *Funkcja religijności w procesie radzenia sobie ze stresem. Koncepcja Kennetha I. Pargamenta*, „Roczniki Psychologiczne”, 1 (2006), s. 48.

⁸ E. Sikorska-Simmons, *Religiosity and Work-Related Attitudes Among Paraprofessional and Professional Staff in Assisted Living*, „Journal of Religion, Spirituality & Aging”, 18, 1 (2005).

⁹ J.C. Magee, A.D. Galinsky, *Social Hierarchy: The Self-reinforcing Nature of Social Power and Status*, „The Academy of Management Annals”, 2 (2008).

społecznego pozwalają spojrzeć na zjawisko władzy przez pryzmat utrwalonych procesów, które regulują zachowanie człowieka w sposób zautomatyzowany. Oznacza to, że procesy te są w ograniczonym stopniu zarządzane świadomą refleksją i przez to często niezauważane – pomimo tego, że władza, wpływ społeczny, społeczna kontrola stanowią zjawiska codziennego życia i podstawowe elementy społecznych relacji¹⁰. Trudno jednak utrzymywać, że brakuje możliwości celowej regulacji zachowań w relacjach władzy zachodzących podczas procesu wsparcia społecznego. Obiecująca w tym względzie jest perspektywa rozwijana w ramach modelu władzy rozumianej jako system dążenia–unikania.

Kreślony niżej sposób myślenia o władzy oparty jest głównie na kognitywistycznym podejściu podkreślającym znaczenie wiedzy i przetwarzania informacji w procesie powstawania zachowań społecznych. Skupia się on na ukazaniu poznawczego czynnika odbioru społecznej rzeczywistości oraz na zwróceniu uwagi na mobilizacyjny charakter poczucia władzy. Oba te zagadnienia mogą okazać się atrakcyjne w obszarze teorii i praktyki pracy socjalnej, a uzasadnienie aplikacji można znaleźć w koncepcji ukrytych teorii oraz w modelu władzy jako systemu dążenia–hamowania. Te ostatnie dostarczają jednocześnie narzędzi opisu uwarunkowań i konsekwencji metamorficznego oddziaływania poczucia władzy na zachowanie uczestników asymetrycznych relacji oraz podsuwają pomysły modyfikacji tych zachowań.

Motywacja do władzy a zachowania prospołeczne

McClelland¹¹, badając podstawowe rodzaje motywacji kierujących zachowaniem indywidualnym w relacjach społecznych, wyróżnił –

¹⁰ Por. B. Russell, *Władza i jednostka*, Warszawa 1997, tenże, *Władza. Nowa analiza społeczna*, Warszawa 2001.

¹¹ D. McClelland, *Human motivation*, New York 1987, za: I.H. Frieze, B.S. Boneva, *Motywacja do sprawowania władzy a motywacja do pomagania innym*, w: *Władza. Pokusy...*, dz. cyt.

obok motywacji osiągnięć i afiliacji – także motywację do sprawowania władzy. W toku prowadzonych obserwacji inni autorzy¹² wykazali, iż motywacja do sprawowania władzy może wyrażać się w ramach zachowań prospołecznych, w szczególności w zainteresowaniu wolontariatem oraz wykonywaniem zawodów, w które wpisana jest idea niesienia pomocy (*helping professions*). W grupie zawodów tego typu lokują oni profesję nauczyciela, terapeuty oraz duchownego. W oparciu o te ustalenia Schmidt i Frieze¹³, a następnie Boneva i współpracownicy¹⁴ skonstruowali narzędzia do pomiaru motywacji do sprawowania władzy, w których uwzględniono skale mierzące tę motywację przez rejestrowanie informacji na temat gotowości do podejmowania zachowań pomocowych. Argumentacja, jaka przywoływana jest na uzasadnienie takiego rozwiązania, odwołuje się do zsojalizowanej ekspresji potrzeby władzy¹⁵, która polega na sprawowaniu władzy w sposób nieegoistyczny, społecznie akceptowany. Chodzi przede wszystkim o udzielanie rad, wsparcia i opiekę nad osobami w jakiś sposób upośledzonymi w dostępie do pożądaných przez nie zasobów, mobilizowanie ich do działania i wzbudzenie przeświadczenia, że są indywidualnymi podmiotami w miejscu przekonania o byciu bezwolnym reprezentantem masy. Działania tego typu mają dostarczać poczucia kontroli i wpływu oraz podnosić status społeczny przy jednoczesnym poczuciu poświęcenia na rzecz interesu innych osób.

¹² Por. tamże.

¹³ I.C. Schmidt, I.H. Frieze, *A Mediatlional Model of Power, Affiliation and Achievement Motives and Product Involvement*, *Journal of Business and Psychology*, 11, 4 (1997).

¹⁴ B.S. Boneva, I.H. Frieze, A. Feligoi, E. Jarosova, D. Pauknerova, A. Orgocka, *Achievement Power, and Affiliation Motives as Clues to (E)migration Desires: A Four-Countries Comparison*, *European Psychologist*, 3, 4 (1998).

¹⁵ Zob. I.H. Frieze, B.S. Boneva, *Motywacja do sprawowania władzy*, dz. cyt.; L.H. Chusmir, *Personalized vs. Socialized Power Needs Among Working Men and Women*, *Human Relations* 39; D. McClelland, *Human Motivation*, New York 1987; D.G. Winter, *The Power Motive*, New York 1973.

Prospołeczne podstawy sprawowania władzy

Zsojalizowana ekspresja motywacji władzy przywodzi na myśl model podstaw władzy zaproponowany przez French i Raven¹⁶. Autorzy wyróżnili 6 podstawowych środków sprawowania władzy w relacjach interpersonalnych. Należą do nich kary, nagrody, uprąwomocnienie, ekspercka wiedza, wzbudzenie sympatii i obdarzanie lubieniem oraz kontrolowanie informacji i udzielanie wyjaśnień. Typologia ta doczekała się wielokrotnych weryfikacji potwierdzających jej użyteczność w klasyfikowaniu i pomiarze typów władzy interpersonalnej. Wykorzystano ją także w ramach charakterystyki obrazów Boga w religiach monoteistycznych¹⁷.

Istnieją podstawy, by przyjąć, że indywidualne wyobrażenia na temat władzy funkcjonujące w społeczeństwach monoteistycznych są wtórne względem kulturowo uwarunkowanych obrazów boskiej władzy. Jednym z argumentów jest obecne na przestrzeni wielu wieków odwoływanie się do mocy Boga w praktyce działań wychowawczych. Opiera się ono zasadniczo na koncepcjach Boga jako zyciowego albo mściviego Stwórcy¹⁸, choć w religijnych i społecznych wizjach Boga można zrekonstruować każdą z podstaw władzy wyodrębnionych przez Frencha i Ravena. Bóg bowiem przedstawiany jest jako nagradzający, karzący, ale też mający naturalną władzę nad światem jako jego stwórca. Wyodrębnić też można obraz Boga miłościwego, dobrego, kochającego i bliskiego człowiekowi. Bóg przedstawiany jest też jako najmädrzejszy, wszechmocny i wszechwiedzący. Stąd niekiedy w praktykach społecznych mających na celu wywołanie uległości jednostek i grup wykorzystywane jest powoływanie się na niekwestionowany autorytet Boga, wymagający bezwzględne go posłuszeństwa i akceptacji bożej woli. Efekty stają się tym pewniej-

¹⁶ B.H. Raven, *The Bases of Power and the Power/Interaction Model of Interpersonal Influence*, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 8, 1 (2008).

¹⁷ B.H. Raven, K. Lewin, *Address*, dz. cyt., s. 172.

¹⁸ B.H. Raven, dz. cyt.

sze, jeśli sprawca tego rodzajuj praktyk przedstawiany jest jako reprezentant Boga lub za takiego uchodzi.

Dystans władzy i jej poznawcza reprezentacja

Zasadniczą właściwością relacji interpersonalnych jest zarówno fizyczny, jak i psychologiczny dystans pomiędzy uczestnikami¹⁹. To przez dystans wyraża się charakter relacji oraz stopień symetrii w zakresie wymiany i zarządzania zasobami, wokół której relacja wiąże się z powiązaniem. Jeśli tej symetrii brakuje, to relacja staje się relacją władzy. Jako taka, sama też daje się scharakteryzować za pomocą pojęcia dystansu. Jednym z najdonioślejszych przykładów tego rodzajuj charakterystyki jest model dystansu władzy zaproponowany przez Hofstede i współpracowników²⁰. Dystans władzy został zdefiniowany w tym modelu jako „zakres oczekiwań i akceptacji dla nierównego rozkładu władzy wyrażany przez mniej wpływowych członków instytucji lub organizacji”²¹. Jeśli nierówna dystrybucja władzy jest akceptowana, to im wyższy będzie stopień tej dysproporcji, tym silniejszego posłuszeństwa i uległości można się spodziewać. W efekcie zmasowanych badań wykazano, że społeczności krajów protestanckich charakteryzuje mniejszy dystans władzy niż ten, jaki można zaobserwować w krajach katolickich lub takich, w których dominują wyznania ortodoksyjne²². Gdy założyć, że wzorzec realizacji ról w rodzinie jest determinowany czynnikami pochodzenia religijnego, to w kontekście zagadnienia efektywności pracy społecznej ważny wyda się też inny rezultat badań nad dystansem władzy. Zaobserwo-

¹⁹ Por. P.A. Bell, T.C. Greene, J.D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiska*, Gdańsk 2004; A. Fila-Jankowska, K. Jankowski, *Parametry psychometryczne metody symulowanego dążenia – unikania (SDU)*, *Psychologia Społeczna*, 3, 2 (2008).

²⁰ G. Hofstede, G.J. Hofstede, M. Minkov, *Kultury i organizacje*, Warszawa 2011.

²¹ Tamże, s. 73.

²² Tamże, s. 90.

wano bowiem, że rodziny, w których oczekuje się bezwarunkowego posłuszeństwa od dzieci, są osadzone jednocześnie w środowiskach o dużym dystansie władzy. Z kolei rodziny, w których dzieci są traktowane jako osoby mające prawo podejmowania decyzji, wywodzą się częściej ze środowisk o małym dystansie władzy²³. Wyniki tych badań podsuwają też, że na powiązanie religii z dystansem władzy spojrzeć też można z perspektywy promowanych przez dany dyskurs religijny rozwiązań: egalitaryzm vs stratyfikacja i hierarchiczność.

Do rozwijania powyższej tezy może zachęcać koncepcja wertykalnej reprezentacji władzy powstała w ramach nurtu ucieleśnionego poznania²⁴. Wiąże się ona z kategorią dystansu, choć rozumianego w sposób zdecydowanie przestrzenny. Nie odwołuje się jednak do tej kategorii wprost. U podstaw koncepcji leży założenie, że samo myślenie o władzy angażuje mentalną symulację przestrzeni. Oznacza to, że może ono decydować o ocenie właściwości charakteryzowanych w układzie osi góra–dół. Kluczowymi korelatami są tutaj położenie na pionowej osi oraz wertykalny rozmiar. Władza i usytuowanie wertykalne okazują się pozostawać ze sobą w ścisłym związku. W toku sześciu zaprojektowanych badań Schubert²⁵ wykazał występowanie zautomatyzowanej tendencji wiązania położenia obiektu społecznego (jednostka, grupa) na osi pionowej z identyfikowaniem mocy i władzy tego obiektu. Władza i nadrzędność była przypisywana obiektom usytuowanym w górze względem sposterzegającego, a oprócz tego niekiedy po jego lewej stronie. Ten ostatni efekt, wydawać by się mogło mniej dla nas ważny w tym miejscu, może być związany po prostu z kierunkiem czytania tekstów przez osoby uczestniczące w badaniu tego autora lub z występującą w zachodniej cywilizacji ogólniejszą zasadą wizualnej reprezentacji przyrzeczno-

²³ Tamże, s. 78.

²⁴ T.W. Schubert, *Your Highness: Vertical Positions as Perceptual Symbols of Power*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 89, 1 (2005).

²⁵ Tamże.

wości od lewej do prawej²⁶. Usytuowanie pozycji nadrzędnej z lewej strony oznaczałoby tym samym przypisywanie jej cech bycia pierwszą. A kolejność to przecież także istotna właściwość hierarchii, która jest mniej widoczna, gdy na pierwszy plan wchodzi wertykalne położenie. Wypada tu zauważyć, że zarówno w mniej, jak i bardziej religijnych wyobrażeniach Bóg jest sytuowany najczęściej w górze oraz kojarzony z pierwszą przyczyną.

Ukryte teorie władzy

Spójeczne i kulturowe uwarunkowania przedstawionego wyżej pojmowania władzy oraz jego zbieżność z religijnymi wyobrażeniami każą przypuszczać, iż na poziomie indywidualnym odzwierciedlać się to będzie w postaci złożonych, utrwalonych i społecznie podzielanych reprezentacjach umysłowych. Tego rodzaju reprezentacje są opisywane jako potoczne lub ukryte teorie.

Pojęcie ukrytych teorii wywiedzione zostało z opracowań badaczy²⁷ skupionych na poznawczym funkcjonowaniu człowieka i psychologicznych procesach konstrukcji wiedzy o świecie, innych ludziach i sobie samym. Opisuje ono przekonania indywidualne lub społeczne na temat współwystępowania jakichś cech lub właściwości przypisywanych osobom, rzeczom lub zjawiskom. Teorie te określają, które właściwości powinny współwystępować i z jakich powodów²⁸. Ukryte teorie, nazywane też potocznymi lub naiwnymi, mogą więc decydować o formułowanych sądach i ocenach w taki sposób, że na podstawie jednej właściwości osoba wnioskuje o występowaniu innych cech. Właściwością charakterystyczną ukrytych teorii jest to, że rzadko ich posiadacz ma jasność co do kryteriów i założeń,

²⁶ A. Maass, A. Russo, *Directional bias in the mental representation of spatial events: Nature or culture?*, „Psychological Science”, 14 (2003).

²⁷ Mowa tu o takich postaciach, jak: Georg Kelly, Fritz Heider, Salomon Asch, Jerome Bruner.

²⁸ K. Lachowicz-Tabaczek, *Potoczne koncepcje świata i natury ludzkiej*, Gdańsk 2004.

którymi się kieruje w swoich interpretacjach, oraz to, że te podzielane społecznie teorie mogą też być indywidualnie różnicowane. Jako że władza jest charakterystyczną właściwością wielu asymetrycznych relacji, w tym edukacyjnych i pomocowych, a w te wpisane są tarcia spowodowane dominacją i próbami opierania się jej, można oczekiwać występowania wykształconych potocznych koncepcji władzy pracownika socjalnego, ale też ukrytych teorii na temat właściwości klienta ulegającego lub przeciwstawiającego się ukierunkowanemu na niego oddziaływaniom.

Początkowo skupiano uwagę na ukrytych teoriach osobowości²⁹, jednak z czasem zaczęto dostrzegać znaczenie tego konstruktu w procesie opisu i wyjaśniania postaw i zachowań ludzi względem innych zjawisk niż tylko charakterystyka obserwowanej osoby. Z tego też powodu podejmowano badania nad ukrytymi teoriami inteligencji i kreatywności³⁰, zdolności³¹, moralności³², uczenia się pisania³³, jak też dyscypliny i odpowiedzialności dzieci za złe zachowanie³⁴. W polskojęzycznej literaturze zagadnieniem ukrytych teorii zajmo-

²⁹ S. Rosenberg, C. Nelson, P.S. Vivekananthan (1968), *A Multidimensional Approach to the Structure of Personality Impressions*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 9 (1968).

³⁰ R.J. Sternberg, *Implicit Theories of Intelligence, Creativity, and Wisdom*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 49 (1985).

³¹ B.M. Gervey, C. Chiu, Y. Hong, C. Dweck, *Differential Use of Person Information in Decisions about Guilt versus Innocence: The Role of Implicit Theories*, „Personality and Social Psychology Bulletin”, 25 (1999); S.R. Levy, J.E. Plaks, C.S. Dweck, *Modes of Social Thought: Implicit Theories and Social Understanding*, w: *Dial Process Theories in Social Psychology*, S. Chaiken, Y. Trope (red.), New York 1999.

³² C.S. Dweck, Y. Hong, C. Chiu, *Implicit Theories: Individual Differences in the Likelihood and Meaning of Dispositional Inference*, „Personality and Social Psychology Bulletin”, 19 (1993).

³³ N. Scheuer, M. de la Cruz, J.I. Pozo, M. Echenique, M. Marquez, *Kindergarten and Primary School Children's Implicit Theories of Learning to Write*, „Research Papers in Education”, 24 (2009).

³⁴ T. Dix, D.N. Ruble, R.J. Zambardo, *Mothers' Implicit Theories of Discipline: Child Effects, Parent Effects, and the Attribution Process*, „Child Development”, 60 (1989).

wała się Lachowicz-Tabaczek³⁵ oraz w kontekście problematyki pedagogicznej Karwowski³⁶, prowadzący analizy nad ukrytymi teoriami kreatywności w populacji Polaków oraz odrębne – nad ukrytymi teoriami kreatywności posiadanyimi przez polskich nauczycieli.

Uzasadnione jest wiązanie problemu ukrytych teorii z zagadnieniem ukrytego programu³⁷. Szczególnie, gdy weźmie się pod uwagę źródła i mechanizmy powstawania ukrytych teorii. Poza tym ukryte (a więc także nieoficjalne) teorie władzy i oporu wobec niej wydają się odgrywać znaczącą rolę w odwarzaniu wzorców i modeli zachowań społecznych warunkujących reprodukcję istniejących struktur, funkcji i systemów wartości. Mogą też określać szanse emancypacyjnych i transformacyjnych działań jednostek. Traktowane jako przejaw „wiedzy milczącej” lub „wiedzy ukrytej”³⁸ czy „programu przemyczonego”³⁹ będą warunkować stereotypowe definiowanie sytuacji i jej uczestników, przyczyniając się w ten właśnie sposób do odwarzania hierarchii społecznej, stosunków dominacji i legitymizacji nierówności⁴⁰.

Dotychczas jednak niewiele miejsca poświęcano problematyce ukrytych teorii władzy, a tym bardziej trudno odnaleźć próby podejmowania tego wątku w kontekście edukacji i pracy socjalnej (mówi

³⁵ K. Lachowicz-Tabaczek, dz. cyt.

³⁶ M. Karwowski, *O niektórych niebezpieczeństwach nauczycielskich ukrytych teorii kreatywności*, w: *Zdolności, talent, twórczość*, W. Limont, J. Cieślukowska, J. Dreszer (red.), t. 1, Toruń 2008; M. Karwowski, *Kreatywność a twórczość – to samo, niemal to samo, nie to samo. Potoczne koncepcje Polaków*, *Ruch Pedagogiczny*, 3–4 (2008).

³⁷ Por. M. Pryszmont-Ciesielska, *Ukryty program edukacji akademickiej*, Wrocław 2010; A. Janowski, *Uczeń w teatrze życia szkolnego*, Warszawa 1989; R. Meighan, *Sociologia edukacji*, Toruń 1993.

³⁸ T. Gerholm, *On Tacit Knowledge in Academia*, *European Journal of Education*, 25 (1990); M. Lejeune, *Tacit Knowledge: Revisiting the Epistemology of Knowledge*, *McGill Journal of Education*, 46, 1 (2011).

³⁹ K. Kruszewski, *Kobietka i macho-chopczyk. Program przemycony*, *Ruch Pedagogiczny*, 1–2 (2002).

⁴⁰ Por. E. Bobrowska, *Ukryty program jako efekt oddziaływania stereotypowych definicji sytuacji*, *Pedagogika Społeczna*, 3 (2006).

się oczywiście o wzorcach władzy w szkole⁴¹, o ukrytym programie jako przejawie władzy⁴² lub też cechach sprawowania władzy jako wskaźniku ukrytego programu i ukrytym programie spostrzeżeń roli pedagoga⁴³). Badacze interesują się również wzajemnymi koncepcjami uczestników relacji edukacyjnych, odkrywając stereotypowe i potoczne wyobrażenia na temat cech, przyczyn i innych właściwości, jakimi posługują się ci uczestnicy we wzajemnych kontaktach. Trudno jednak znaleźć systematyczne opracowanie zagadnienia ukrytych teorii władzy i oporu wobec niej. Najbliższe temu są na przykład prace poświęcone dokonywanym przez nauczycieli skomjarzeniom wybranych cech z pojęciem nonkonformizmu uczniów⁴⁴ czy znaczeniu percepcji nauczycielskiej władzy w kształtowaniu postaw i zachowań uczniów i studentów wobec nauczycieli⁴⁵. Badania nad zagadnieniem ukrytych teorii władzy podejmowane są głównie w publikacjach psychologicznych. Mimo to i tak istnieje znikoma ich ilość⁴⁶.

⁴¹ Na przykład: A.D. Edwards, *Patterns of Power and Authority in Classroom Talk*, w: *Teacher Strategies. Explorations in the Sociology of the School*, P. Woods (red.), London 1980.

⁴² Na przykład: A. Wesołowska, *Ukryty program szkoły jako przejaw władzy symbolicznej w koncepcji Pierra Bourdieu*, *Dialogi Polityczne*, 1 (2003).

⁴³ W. Żłobicki, *Ukryty program w edukacji. Między niewiedzą a manipulacją*, Kraków 2002.

⁴⁴ P. Woods, *Development of Pupil Strategies*, w: *Pupil Strategies. Explorations in the Sociology of the School*, P. Woods (red.), London 1980.

⁴⁵ A. Mulkerje, M.B. Pinto, N. Malhotra, *Power Perceptions and Modes of Complaining in Higher Education*, *The Service Industries Journal*, 29 (2009); P.D. Turman, P. Schrodt, *Student Perceptions of Teacher Power as a Function of Perceived Teacher Confirmation*, *Communications Education*, 55 (2006).

⁴⁶ Por. H. Aguinis, M.S. Nesler, B.M. Quigley, J.T. Tedeschi, *Perceptions of Power: A Cognitive Perspective*, *Social Behavior and Personality*, 22 (1994); P.J. Coleman, *Implicit Theories of Organizational Power and Priming Effects on Managerial Power Sharing Decisions: An Experimental Study*, *Journal of Applied Social Psychology*, 34 (2004); T. Dix, D.N. Ruble, R.J. Zambarano, dz. cyt.; D.A. Gioia, H.P. Sims, *Perceptions of Managerial Power as a Consequence of Managerial Behavior and Reputation*, *Journal of Management*, 9 (1983).

W pedagogice i pracy społecznej wątek ten wydaje się szczególnie interesujący z uwagi na możliwość tworzenia uzupełnień wiedzy o reprodukcji struktur i funkcji społecznych oraz mechanizmów dominacji i emancypacji w procesie edukacji i resocjalizacji⁴⁷. Jest to znaczące również z powodu ogólnego zainteresowania składnikami ukrytych programów, samospełniającego się proroctwa w relacjach edukacyjnych czy szerzej – percepcji, oczekiwania i interpretacji formułowanych w ramach kontaktów interpersonalnych zachodzących podczas nauczania i wychowania, opieki, terapii i sformalizowanej pomocy społecznej. Interesujące jest ujęcie ukrytych teorii władzy w kontekście rozważań o klimacie organizacji społecznej, w ramach której zachodzi relacja. Klimat organizacji może bowiem sprzyjać i prowokować wykorzystywanie tych elementów ukrytej wiedzy i przekonania na temat władzy, które pozostają w zgodzie z jego właściwościami⁴⁸.

Koncentrując uwagę na kwestii weryfikacji potocznej wiedzy, można pokusić się o zilustrowanie posiadanych przez pracowników społecznych i ich klientów kompleksów wyobrażeń oraz przekonań na temat władzy i oporu, które to wyobrażenia funkcjonują w formie prekoncepcji. Prekoncepcje te determinują realizację ról przypisywanych uczestnikom procesu edukacji. Jako uwarunkowane kulturowo pozostają z reguły poza zasięgiem krytycznej oceny i w związku z tym, w sposób ukryty i często nieuświadomiany, wyznaczają kierunek interpretacji i zachowania w sytuacjach społecznych. Stąd mogą funkcjonować jako elementy mechanizmów odwarzania struktur społecznych, warunków dominacji, a przez to ograniczać szanse emancypacyjne osób.

⁴⁷ M. Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna*, Kraków 2006.

⁴⁸ P. J. Coleman, dz. cyt.

Mobilizacyjny charakter władzy

Układ konsekwencji związanych z posiadaniem lub podleganiem władzy został opisany w ramach teorii władzy jako systemu dążenia-hamowania⁴⁹. Oferuje ona możliwość spojrzenia na indywidualne poczucie władzy jako na instrument modyfikacji percepcji i zachowania nawet w kontekstach niepowiązanych z sytuacją sprawowania lub podlegania władzy. Ogólnie rzecz biorąc, teoria ta przewiduje, że gdy osoba zajmuje w relacji z innymi pozycję dominującą a nie podporządkowaną, to dokonywane przez nią spostrzeżenia obciążone są większym ryzykiem stereotypowości i uproszczeń, przeważają u niej emocje pozytywne, a jej zachowanie staje się bardziej aktywne i swobodne niż bierne i ograniczone. Odwrotnie sytuacje przedstawiać miałyby się w przypadku zajmowania pozycji podporządkowanej. Poznanie cechuje większa refleksyjność, dominującą przeżycia z obszaru emocji negatywnych, a zachowanie cechuje się zahamowaniem i powściągliwością.

Przedstawiony w tej teorii model władzy może być użyteczny w perspektywie podejmowania opisu oraz wyjaśnień charakteru zachowań i mechanizmów zachodzących w związku z uwarunkowaną społecznie, kulturowo i formalnie asymetrią relacji, w jakiej pozostają ze sobą pracownik społeczny i jego klient. Jest też atrakcyjny z punktu widzenia projektów przekształcania elementów tej relacji i nastawień powstających w jej ramach tak, aby powiększać emancypacyjne szanse uczestników edukacji, reedukacji, terapii czy szeroko rozumianego wsparcia społecznego wraz z poszerzeniem możliwości ich refleksyjnego funkcjonowania. Odpowiedni sposób stymulowania indywidualnego poczucia władzy powinien bowiem redukować te konsekwencje sprawowania i podlegania władzy, które ograniczają osobę.

⁴⁹ D. Kelner, D. H. Gruenfeld, C. Anderson, Power, Approach, and Inhibition, „Psychological Review”, 110 (2003).

Implikacje dla pracy socjalnej

W obszarze dyscyplin zainteresowanych praktyką społeczną trudno znaleźć dowody przemawiające za podejmowaniem zagadnienia ukrytych teorii władzy i ukrytych teorii oporu wobec władzy oraz kwestii możliwości regulowania ich wpływu na zachowanie człowieka przy pomocy wzbudzania lub redukcowania indywidualnego poczucia władzy. Przybliżenie tego zjawiska stwarza więc szansę wzbogacenia wiedzy na temat mechanizmów dominacji i warunków emancypacji występujących w obszarze praktyki pracy socjalnej. Jeśli chodzi o samą kwestię ukrytych teorii władzy, to w zasadzie zetknąć się można jedynie ze stanowiskami rozpatrzającymi to zagadnienie w kontekście władzy organizacyjnej lub władzy menedżerów w organizacji⁵⁰.

Obiecujące dla teorii i praktyki pracy socjalnej wydaje się zobrażowanie potocznych wyobrażeń cech osób posiadających władzę systemowo legitymizowaną oraz osób podlegających tej władzy, jak też pokazanie znaczenia wspomnianych wyobrażeń w kształtowaniu percepcji i zachowań uczestników relacji. Szczególnie interesująca jest możliwość istnienia moderującego efektu indywidualnego poczucia władzy, a tym samym jego roli w określaniu dystansu władzy w relacjach interpersonalnych i powiększaniu szans emancypacyjnych uczestników tych relacji. Tym, co stanowi prawdopodobnie czynnik o dużym potencjale różnicującym relacje pomiędzy przywołanymi właściwościami, jest dyskurs religijny dominujący w danym systemie społecznym, w którym osadzeni są uczestnicy relacji.

Scharakteryzowanie procesów, o których wyżej mowa, mogłoby okazać się użyteczne w prognozowaniu skutków działań edukacyj-

⁵⁰ P. J. Coleman, dz. cyt.; D. Eden, U. Leviathan, *Implicit Leadership Theories as a Determinant of the Factor Structure Underlying Supervisory Behavior Scales*, „Journal of Applied Psychology”, 60 (1975); D. A. Gioia, H. P. Sims, dz. cyt.; M. C. Rush, J. C. Thomas, R. G. Lord, *Implicit Leadership Theory: A Potential Threat to the Validity of Leader Behavior Questionnaires*, „Organizational Behavior and Human Performance”, 20 (1977).

nych, reedukacyjnych i pomocowych, na przykład przez określenie reakcji na akcentowane przez uczestników relacji cechy typowo kojarzone z zajmowaną pozycją. Stanowiłoby to podstawę tworzenia na poziomie relacji pracownik socjalny-klient względnie nieskomplikowanej strategii edukacyjnego upelnomocniania i redukcowania niekorzystnych czynników bezpośrednio pochodzących z tej relacji; czynników, które są warunkowane socjalizacyjnym wzorcem władzy i oporu w relacjach społecznych oraz społecznymi wzorami konformizmu i podległości autorytetom. Model ten być może okazałby się użyteczny jako wsparcie istniejących już projektów budzenia refleksyjności i krytyczności.

O słuszności przyjęcia modelu konsekwencji władzy jako systemu dążenia-hamowania do analizowania mechanizmów władzy zachodzących w relacjach pracownik socjalny-klient pośrednio świadczyć mogą wyniki przeprowadzonego badania nad rolą poczucia władzy w kształtowaniu u studentów gotowości do przeciwstawiania się nieracjonalnym poleceniom nauczyciela⁵¹. Zmienną zależną w tym badaniu stanowiło posłuszeństwo wobec polecenia pozostania w sali wydanego przez nauczyciela. Polecenie to było sformułowane w warunkach zakończonych zajęć i bez podania uzasadnienia. Posłuszeństwo mierzono czasem pozostawania w sali po opuszczeniu jej przez nauczyciela. Zmienną niezależną główną stanowiło poczucie władzy (wzbudzone versus zredukowane), którym manipulowano przy pomocy specjalnie przygotowanych do tego celu kwestionariuszy.

Porównanie uzyskanych wyników pomiaru czasu wykazało, że grupa, w której aktywowano poczucie posiadania władzy, opuściła salę prędzej niż grupa, w której zredukowano poczucie władzy, $t(35)=3,10$; $p=,0037$. Wartość d -Cohena= $1,05$ wskazała na silny związek rodzaju aktywowanego poczucia z czasem przestrzegania polecenia nauczyciela. Posłuszeństwo osób ze zredukowanym po-

⁵¹ S. Pasikowski, *Posłuszeństwo wobec autorytetu nauczyciela w sytuacji wcześniejszego wzbudzania lub redukcowania indywidualnego poczucia władzy*, „Kultura i Edukacja”, 4 (2012).

czuciem sprawowania władzy okazało się bardziej nasilone, co wyrażało się w przeciętnie dłuższym o prawie 5 minut pozostawaniu w sali. Osoby, u których zaktywizowano poczucie władzy szybciej, przeciwstawiały się mało racjonalnemu poleceniu autorytetu (nauczyciela) polegającemu na niejako uargumentowanym oczekiwaniu na jego powrót, albo mówiąc inaczej, wykazały się mniejszym posłuszeństwem niż osoby, u których aktywowane było poczucie podlegania władzy.

Zaprezentowany projekt powiązania przytoczonych stanowisk i teorii nastawiony jest głównie na przedstawienie szans redukcowania komunikacyjnych barier tworzących się w praktyce pracy społecznej wskutek uproszczonego spostrzegania właściwości osób funkcjonujących w rolach dających przewagę i osób realizujących role „submisyjne”. Bazuje na idei dopasowania wsparcia społecznego do warunków, jakie tworzą dawca i biorca pomocy oraz okoliczności, w jakich wsparcie ma się dokonać. Podkreśla więc znaczenie społecznego i kulturowego kontekstu funkcjonowania dawcy i biorycy. Ombowiem determinuje charakter prekoncepcji określających kierunek interpretacji zachowań społecznych, a zatem także działań podejmowanych w oparciu o te interpretacje. Przedstawiony projekt wskazuje też na konieczność szerszego spojrzenia, uwzględniającego również religijne podłoże obserwowanych procesów tak, by dostrzegać możliwie pełny obraz szans i zagrożeń związanych z władzą w relacjach interpersonalnych; ogólnie rzecz biorąc – by brać pod uwagę negatywny potencjał władzy, polegający na ryzyku jej nadużywania i pasywności w jej obliczu, oraz pozytywny, wyrażający się w gotowości do niesienia pomocy i w redukowaniu tudzież przekształcaniu zachowań podtrzymujących opresyjne warunki relacji społecznych.